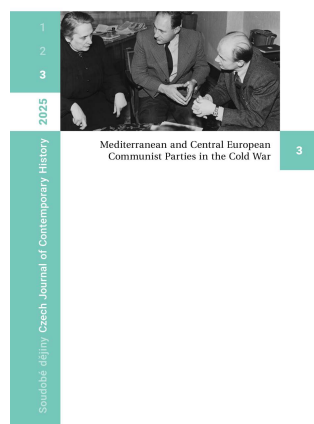

Zitierhinweis

Lukes, Igor: Rezension über: Igor Lukes, Československo nad propastí. Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945-1948, Praha: Prostor, 2014, in: Soudobé dějiny, 2016, 1-2, S. 171-185, DOI: 10.15463/rec.363324261

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Diskuse

Československo nad propastí

Odpověď

Igor Lukeš

Petr Mareš, recenzent mé knihy *On the Edge of the Cold War: American Diplomats and Spies in Postwar Prague*,¹ z ní není nijak nadšen. Hodnotí ji ale vyváženě, tónem, který je v akademických kruzích obvyklý, a především mi říká něco nového. Jsem mu za to vděčný.

Mareš se ptá, odkud prý mám tvrzení o víře Laurence A. Steinhardta v neporažitelnost Sovětského svazu Hitlerem. Mám ho nejen z paměti jeho dcery, jak píše recenzent, ale též z osobního rozhovoru s Peterem R. Rosenblattem, synovcem velvyslance, který mi pak svůj názor ještě potvrdil písemně, což je též v knize uvedeno.² Psal jsem mu proto, že podle zpráv agentů NKVD (lidového komisariátu vnitra), kteří byli pod různými druhy krytí ve Steinhardtově domácnosti, měl prý velvyslanec „defetistické“ názory na schopnost Rudé armády odrazit nacistický útok. To bylo v rozporu s tím, co mi pan Rosenblatt řekl během našeho setkání

1 LUKEŠ, Igor: *On the Edge of the Cold War: American Diplomats and Spies in Postwar Prague*. New York, Oxford University Press 2012. Kniha vyšla v českém překladu Jana Jiráka a Ladislava Köppla pod titulem *Československo nad propastí: Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945–1948* (Praha, Prostor 2014). Viz MAREŠ, Petr: Historie ve službách příběhu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 23, č. 3–4 (2015), s. 504–523.

2 LUKEŠ, I.: *On the Edge of the Cold War*, s. 75.

ve Washingtonu. Požádal jsem ho proto o bližší vysvětlení rozporu mezi zprávami agentů NKVD a jeho tvrzením. Peter mi své původní svědectví písemně potvrdil a nabídl jako možné vysvětlení, že si snad agenti udělali na věc mylný názor kvůli nedisciplinovaně upovídané Steinhardtově manželce, o jejíž intelektuální úrovni nebylo třeba mít iluzí.

Kolega Mareš by mně mohl na oplátku vysvětlit, proč jsem podle jeho názoru popsal George F. Kennana jako Steinhardtova „protikandidáta“ na úřad amerického velvyslance v Praze. Na straně 80 píše: „There were others in the U. S. Foreign Service who could have been assigned to Prague. Kennan, for instance...“ Ale „could have been“ znamená jen, že Kennan nebo jiní „mohli být“, ne že byli kandidáty na velvyslanecský úřad v Praze. To je, myslím, obyčejné nedorozumění.

Mohli bychom s Marešem diskutovat o tom, zda ministerstvo války (*Department of War*) plánovalo odchod americké armády ze západních Čech kvůli pokračující válce s Japonskem, nebo – po kapitulaci v srpnu 1945 – kvůli tlakům na demobilizaci, jak se domnívá on. Nebo ještě navíc i proto (a to tvrdím já), že tehdejší americká generalita byla v létě 1945 hrdě apolitická. Odchod z Plzně armádní plánovači neviděli v politickém kontextu poválečného Československa – ten neznali a ani je nezajímal. Chtěli z Plzně odejít z logistických důvodů. Bylo pro ně racionálnější udržovat několik velikých základů v poraženém Německu než větší počet menších jednotek roztroušených jinde.

Nerozumím Marešovu tvrzení, že prý bez dostatečných důkazů připisují velvyslanci Steinhardtovi „cenné kontakty na německém velvyslanectví, díky kterým prý dokonce předpověděl přesné datum německého útoku na Sovětský svaz“. Údajně je dokládám pouze „vzpomínkami pamětníků“.³ Nevím, co tím Mareš může myslet. Co jiného než vzpomínky pamětníků mám předložit? Notarizované dokumenty o „vlastizradě“, kterou na třetí říši a ve prospěch budoucích Spojenců téměř *en masse* páchali němečtí diplomaté v Moskvě? Nestačí hlasy přímých účastníků a seriálních svědků jako George Kennan a Charles Bohlen, kteří se s německými diplomaty tajně scházeli? Ostatně máme něco dost podobného notarizovanému dokumentu v pamětech Johnnyho (Hans-Heinrich) Herwartha von Bittenfelda, který o dodávání informací americkým diplomatům v Moskvě explicitně píše⁴ a jehož verzi v předmluvě jako pravdivou potvrzuje Bohlen. Kromě toho Steinhardt, jak píšu, během oficiální audience varoval sovětského diplomata Solomona Lozovského, že „Němci jsou připraveni napadnout Sovětský svaz“.⁵

Důkaz, že Steinhardt znal přesně datum německého útoku, pochází ze zdrojů NKVD ve Steinhardtově domácnosti. Jeden z agentů s krycím jménem „Karmen“ podal svým nadřízeným 19. června 1941 zprávu, že se Steinhardt dozvěděl

3 MAREŠ, P.: Historie ve službách příběhu, s. 514.

4 BITTENFELD, Johnny Herwarth von: *Against Two Evils*. New York, Rawson Wade 1981.

5 LUKÉŠ, I.: *On the Edge of Cold War*, s. 75; TÝŽ: *Československo nad propastí*, s. 105.

od Gebhardta von Walthera, sekretáře (*counselor*) německého velvyslanectví, že Hitler zaútočí 21. června 1941. Tohle v knize cituji.⁶

Za jakých okolností k setkání amerického velvyslance s von Waltherem došlo, je třešničkou na dortu. V červnu 1941 byl Steinhardt na moskevském letišti a všiml si, že se tam von Walther tesklivě loučí se svým boxerem, kterého v přepravní kleci právě posílal z Moskvy do Berlína. Steinhardt dobře věděl, jak von Walther svého psa miluje, a pochopil, že jen blízké vypuknutí války by ty dva mohlo odloučit. Když se oba diplomaté (podle nevydaného rukopisu velvyslancovy dcery) vzápětí sešli na oběd, von Walther Steinhardtovi prozradil detaily o německém útoku na Sovětský svaz. Je známá věc, že Steinhardtovo velvyslanectví v Moskvě bylo na vypuknutí války dobře připraveno. Američané předem koupili za městem větší nemovitost, kterou pro případ války zásobili vším potřebným. Stejně byla na válku připravena i velvyslancova domácnost. Paní Steinhardtová ze země předem odeslala rodinné stříbro, šperky a další cennosti.

Epizoda z letiště zapadá do všeho, co o událostech v létě 1941 víme z hlášení agentů NKVD a z jiných pramenů, včetně svědectví amerických, britských a německých diplomatů stejně jako z novějších publikací.⁷

Zkrátka řečeno, Mareš se mýlí, když označuje za ne dost doložené mé tvrzení, že Steinhardt předem znal datum německého útoku. Naopak s pokorou přiznávám, že má Mareš pravdu jinde, když totiž kritizuje mou zmínku o tom, že Steinhardtovi trvalo dvě stě dní, než po svém jmenování velvyslancem vstoupil do Schönbornského paláce. Nemyslel jsem to jen jako výtku; spíš to bylo povzdechnutí. Koneckonců mezi Steinhardtovým jmenováním a příjezdem do Prahy skutečně uběhlo dvě stě dní, a že do Prahy nijak nespěchal, dokazují přesvědčivě. Vidím ale, že v kontextu mých jiných kritik velvyslancových absencí se recenzentovi prodleva dvou set dní jeví jinak. Souhlasím proto s Marešem, že jsem měl počítat ne od data velvyslancova jmenování, ale od dubna 1945.

Jakkoli má kolega Mareš pravdu ve věci dvou set dní, mýlí se, když mi vytýká můj názor, že se Steinhardt po dobu, kterou v roce 1945 místo v Praze trávil v New Yorku, svým diplomatickým úkolům nevěnoval. Mareš uznává, že Steinhardt na jaře a v létě 1945 sice pracoval ve své firmě v New Yorku, ale jeho korespondence prý „ukazuje, že se o svůj nový post velmi aktivně zajímal“.⁸ Co k tomu dodat? Snad jen: no sláva! Americký velvyslanec se o svůj post zajímá! „Ani v New Yorku,“ píše Mareš o kus dál, „neseděl Steinhardt pouze v kancelářích své firmy. V polovině února zde vystoupil s přednáškou na půdě tehdy patrně nejvlivnějšího diskusního fóra pro zahraniční politiku...“⁹

6 Týž: *On the Edge of the Cold War*, s. 75, citováno podle: GORČAKOV, Ovidij: Nakanuně, ili tragedija Kassandry. In: *Gorizont*, č. 6 a 7 (1988), s. 30–42 a 51–63.

7 Viz např. RESIN, L. Je. – NAUMOV, V. P. (ed.): *1941 god*, 2 sv. Moskva, Meždunarodnij fond „Děmokratija“ 1998; MURPHY, David E.: *What Stalin Knew: The Enigma of Barbarossa*. New Haven, Yale University Press 2005.

8 MAREŠ, P.: *Historie ve službách příběhu*, s. 516.

9 Tamtéž, s. 518.

Věřím, že když by si teď Mareš svůj text ještě jednou přečetl, viděl by sám, že co napsal, nedává smysl. Když se o situaci v Praze Steinhardt podle něj tak živě „zajímal“, proč mu jeho podřízení (Alfred Klieforth) museli psát ze Schönbornského paláce do New Yorku, že na něj všichni v Praze nedočkavě čekají? Proč Steinhardt, doyen pražského diplomatického sboru, přijel do svého úřadu jako úplně poslední spojenecký velvyslanec? Proč hned na začátku, v létě 1945, hlásil do Washingtonu, že Československo (po Košickém vládním programu) je ve velmi dobré situaci a na nejlepší cestě se jako vůbec první země v Evropě dostat z krize? Že si Steinhardt nechal do své kanceláře v New Yorku přeposílat diplomatickou korespondenci mezi osiřelým velvyslanectvím a Washingtonem? Že předával do Washingtonu, co slyšel od českých známých z Istanbulu? Že udělal pár veřejných přednášek o Československu? *Please!* Tak se nesmí chovat americký velvyslanec. Právě pro své dlouhé absence, pro svou sebestřednost a majetkovou ostentativnost neměl Steinhardt dobrou pověst u profesionálů jako Bohlen a Kennan, kteří složitost úkolů čekajících v Praze znali velmi dobře a kteří diplomatické službě ve prospěch Spojených států věnovali veškerý čas a síly – za překvapivě skromné platy.

Mareš mě kritizuje za „zjevné nepochopení“, když opakuje názor řady amerických diplomatů (napadají mě Walter Birge, Louise Schaffnerová a Spencer Taggart), kteří pod Steinhardtem sloužili a stěžovali si, že se velvyslanec příliš věnoval věcem majetkovým. Píše, že starost o americký majetek nebo majetek amerických občanů je v popisu práce každého velvyslanectví. Jistěže. Ale ne na úkor paralelních činností v oblasti politické, bezpečnostní a kulturní, a už vůbec ne, když majetek patří osobám, které velvyslancova právnická kancelář v New Yorku za velké peníze zastupuje. Nekritizují Steinhardta, že se staral o americký majetek. Jde o to, že se staral o majetek svých bohatých klientů, a ne dost o všechno ostatní, především pak o zájmy Spojených států.

Na závěr dvě poznámky. Marešova miniesej o světových souvislostech krize v poválečném Československu je pro mě cenná a se závěry autora souhlasím. Recenzent má pravdu, když píše, že „málokdy v dějinách měl vývoj mezinárodních vztahů takovou dynamiku jako v prvních poválečných letech“.¹⁰ Je ale také pravda, že rychlost změn, a dokonce sama jejich existence nebyly úplně zřejmé mnoha důležitým osobnostem ve Washingtonu. Paul Zinner, odborník na Československo v Úřadě strategických studií (*Office of Strategic Services* – OSS), a Louise Schaffnerová z ministerstva zahraničí (*Department of State*) mi oba potvrdili, že v očích jejich nadřízených bylo v Praze vše v pořádku – dokud seděl na Hradě Edvard Beneš a jeho zahraničním ministrem byl syn velkého Tomáše Garrigua Masaryka. (Schaffnerová tohle slyšela od specialistů na Československo ve státním departmentu ještě v lednu 1948.) Když po únorovém převratu přišli do Washingtonu Francouzi a Britové diskutovat o případném protestu nebo i sankcích, Američané se hned na úvod přiznali, že je pražský puč překvapil. A to vypovídá o kvalitě zpráv, které Washington z Prahy dostával od často absentujícího, a tím pádem špatně informovaného Laurence Steinhardta.

10 Tamtéž, s. 522.

A druhá poznámka: přijímám Marešovu tezi, že jsem položil přílišný důraz na „náhlý zlom“ ve Steinhardtově přístupu k diplomacii, potom když zjistil, že nepojede s prezidentem Rooseveltem na Jaltu. Má pravdu, že v tomhle ohledu je můj portrét zjednodušený. Souhlasím, když píše, že do „Prahy dorazil stejný Steinhardt, jaký předtím působil v Moskvě a Ankaře, se všemi svými přednostmi i nedostatky“.¹¹ Je to tak.

Měl jsem dát větší důraz na atributy prostředí, v němž se Steinhardt jako vel-vyslanec pohyboval. V Moskvě, pod dohledem NKVD a během války, se nemohl oddávat frivolnostem a cesty do New Yorku by byly velmi nebezpečné. V Moskvě se tak díky Berijovým agentům, kteří ho připravili o soukromí, a válce, která mu téměř znemožnila cestování, mohl věnovat vlastně jen svému úřadu. V Ankaře a Istanbulu už za ním nechodilo sedm agentů NKVD, a tak měl mnohem větší míru svobody. Navázal vztah s Angličankou a používal svého podřízeného, mladšího amerického diplomata, jako posílčka k jejich tajné korespondenci – Steinhardt byl ženatý a dáma byla vdaná. Svému úřadu se přesto věnoval adekvátně, už jen proto, že cesty z Turecka do New Yorku byly během války stále ještě složité. V Praze pak konečně Steinhardt našel prostředí, v němž mu nikdo nebránil v jeho *la dolce vita*, a k tomu zde ještě měl k dispozici na cesty své soukromé letadlo se dvěma piloty. Že trávil příliš mnoho času mimo svůj úřad, nebylo žádným tajemstvím, ale nikdo se ho za to neodvážil kritizovat. (O těchto věcech píšu, ale asi ne dost důrazně.)

Proč Washington toleroval Steinhardtovi jeho dlouhé absence? Jako „politický“ velvyslanec byl z pohledu jeho kariérních kolegů nedotknutelný, protože si ho osobně vybral sám prezident Spojených států. Též se všeobecně vědělo, že Steinhardt byl pohádkově bohatý a že pravidelně přispíval Demokratické straně tolik jako Edmund Guggenheim a Joseph Kennedy. To jeho postavení posilovalo. Diplomaté na celém světě se musí trást, do které země je osobní oddělení příště pošle. Bude to Francie, nebo Madagaskar, Londýn, nebo Kábul? Steinhardt nemohl svou diplomatickou dráhu washingtonským úředníkům diktovat, ale kdyby ho chtěli poslat, kam nechtěl, bez problémů by to odmítl. Zatímco jiní se o své posty báli, protože bez svých platů nemohli existovat, pro dobře zaopatřeného Steinhardta byla zahraniční služba koníčkem. To jeho postavení značně posilovalo.

Marešova recenze mě nijak nešetří a o řadě jeho tvrzení bych s ním diskutoval. S mnoha výtkami ale souhlasím a vděčně je přijímám. Důležité je, že jsem se též něco nového od recenzenta naučil.

* * *

Rád bych se teď podobně vyjádřil také k recenzi Jana Koury,¹² není to ale lehké. Strojopis jeho textu (přístup k časopisu v Bostonu nemám) jsem několikrát poctivě přečetl. První tři strany jsou všeobecným úvodem a recenzent využívá příležitosti

¹¹ Tamtéž, s. 518.

¹² KOURA, Jan: Selhání, nebo spíš změna amerických priorit? In: *Soudobé dějiny*, roč. 23, č. 3–4 (2015), s. 540–546.

čtenáře upozornit na svou knihu o Řecku a Turecku. Na následující straně polemizuje s jedním citátem z jednoho dokumentu. Nato se věnuje nástinu organizačních posunů v americké *public diplomacy*, což asi bude po knize o Řecku a Turecku Kourovo současné téma, načež konstatuje, že „význam americké veřejné diplomacie a propagandy v Československu Igor Lukeš zcela opomíjí“.¹³

Není to pravda. V knize Steinhardtova velvyslanectví opakovaně vyčítám, že se o účinnou veřejnou diplomacii nepokoušelo. Píšu o promarněných příležitostech, například během návštěvy generála Dwighta Eisenhowera, stejně jako o hladu, který veřejnost v poválečném Československu cítila po americké hudbě, hlavně jazzu, hollywoodských filmech a literatuře všeho druhu. (Výborně tuhle dobu zachytil Josef Škvorecký v knize *Konec nylonového věku* a v podobném duchu mi ji popisoval též Walter Birge.) Opakovaně lamentuji nad tím, že do téhle úrodné půdy nedokázal Schönbornský palác nic trvanlivého pomocí veřejné diplomacie zasadit. Bylo by zajímavé porovnat, co udělal Steinhardt pro Spolek přátel USA a co dělali Sověti pro Svaz přátel SSSR v Československu.

Abych ale nehrál jen na temné struny. Přece jen jsem se od Koura něco dozvěděl. Píše, že Steinhardt prý nebyl pasivní „co do šíření propagandy své země a jejích hodnot... Sám dokonce na začátku roku 1948 inicioval vydání československé mutace amerického propagandistického časopisu *America*, jejíž číslo skutečně na jaře 1948 vyšlo, ale vláda již odmítla povolit jeho distribuci.“¹⁴ Jsem sice rád, že mě Koura na tuto událost v dějinách zápasu o politickou orientaci poválečného Československa upozornil, ale je tu menší problém. Začátkem roku 1948 mohl Steinhardt stěžít v Praze cokoli iniciovat, protože právě pobýval v New Yorku ve své firmě na Pine Street, jen blok od tehdejšího centra finančního světa, New York Stock Exchange. A hlavně: Steinhardt měl bojovat s protiamerickou propagandou a šířit pravdu o Spojených státech od samého počátku na jaře roku 1945. Jeho velvyslanectví mohlo mít pravidelnou sérii přednášek o americké historii, kultuře, politice, systému vzdělávání nebo vědě a technologii. Před volbami v květnu 1946 by se jistě hodila série přednášek o americkém volebním systému, o americké ústavě a o přednostech demokracie. Správa Spojených národů pro obnovu a pomoc (UNRRA) a Marshallův plán nabízely další příležitosti. Velvyslanectví mohlo hostit pravidelná setkání s intelektuály, vlivnými novináři a umělci. Místo veřejných přednášek a soukromých diskusí se studenty nebo lidmi jako Ferdinand Peroutka a Pavel Tigrid, od nichž by se mohl něco dozvědět, se Steinhardt obklopoval aristokraty a velkoobchodníky, s nimiž hrál bridž. Většina jeho přátel byla mentálně stále zakotvena v meziválečném období, ne-li v dobách Rakouska, a o tom, že jim hořela půda pod nohama, z nich někteří neměli ani ponětí – v mnoha případech skutečně až do února 1948.

Jestliže se Washington rozhodl, jak píše kolega Koura, v Praze zahájit ofenzivu v oblasti veřejné diplomacie až začátkem roku 1948, pak je to jen další důkaz politické slepoty a zásadního nepochopení místní politické scény ze strany Steinhardtova velvyslanectví. A konečně, když distribuci časopisu *America* komunisté zakázali,

13 Tamtéž, s. 544.

14 Tamtéž, s. 544 n.

kde je ten otisk, který podle recenzenta velvyslanec Steinhardt v poválečné Praze na poli *public diplomacy* zanechal a který jsem prý opomenul? Překvapuje mě, že Koura sám nevidí, jak kontraproduktivní je jeho „argument“ o Steinhardtově údajném pokusu distribuovat českou mutaci magazínu *America* začátkem roku 1948.

Svou recenzi Koura uzavírá smutným *non sequitur*, když píše v polemickém tónu, že koncem roku 1947 Československo nepředstavovalo „univerzální klíč k Evropě“. ¹⁵ Kdo tvrdí opak? Jak je v knize jasně řečeno, odchod Československa z účasti na Marshallově plánu v červenci roku 1947 znamenal konec nadějí. Proto v prosinci George C. Marshall a analytici CIA informovali prezidenta Harryho S. Trumana, že v Praze je třeba očekávat komunistický puč.

V poslední větě své recenze Koura vyjadřuje politování, že jsem prý nenabídl „důslednější analýzu“ tématu a nezpracoval československo-americké vztahy v poválečné Praze „komplexněji“. ¹⁶ Možná že je tu skryta nějaká hluboká myšlenka. Nevím. Spíš mi ta věta připadá jako typ plytkosti, kterou napíše uspěchaný učitel do posudku studentské ročníkové práce, kterou pořádně nečetl.

* * *

Tím se dostávám k textu od Víta Smetany. ¹⁷ Není to recenze, je to výbuch hněvu, a přesto mě – čtenáři to může znít jako paradox – při jeho čtení přepadá pocit nudy. Důvodem je to, že Smetana už mou knihu jednou a v jiném časopisu recenzoval. Na jeho první (do angličtiny přeloženou) verzi jsem též ve stejném periodiku odpověděl. ¹⁸ Časopis *Soudobé dějiny* mně teď přináší *déjà vu* ve formě dalšího Smetany. Proč? Nedostal už Smetana svou příležitost? Věřím, že nejsem sám, kdo si myslí, že recenzent má recenzovat jednu knihu jednou, a recenzovat ji dvakrát je formou exhibicionismu.

Obě Smetanovy recenze jsou obsahově téměř identické, byť s menšími úpravami, jako je pořadí jednotlivých odstavců nebo jiné maličkosti. Například v anglické recenzi mne autor napadá za to, že jako první jméno Fierlingera uvádím „Zdenko“. Jmenoval se prý „Zdeněk“, poučuje Smetana a pedanticky uvádí každou stránku, kde se tato údajná chyba vyskytuje. Přitom návštěva Fierlingerovy pozůstalosti nebo i jen obyčejný dotaz v prohlížeči Google každého přesvědčí, že se Fierlinger skutečně jmenoval Zdenko. Tahle lahůdka v české verzi schází.

Smetana se vyjadřuje nekolégiálním tónem a je na to evidentně hrdý. V životě jsem poznal řadu úspěšných akademiků. Napadají mě Adam Ulam, Richard Pipes, Robert Conquest nebo William Griffith. A všichni měli jednu společnou vlastnost: byli laskaví. Ke studentům, kolegům nebo uklízečkám se chovali s respektem

15 Tamtéž, s. 546.

16 Tamtéž.

17 SMETANA, Vít: Na pomezí historického románu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 23, č. 3–4 (2015), s. 524–539.

18 Viz TÝŽ: The U.S. “Loss” of Czechoslovakia: On the Edge of Historical Truth. In: *Journal of Cold War Studies*, roč. 17, č. 3 (léto 2015), s. 220–226; LUKEŠ, Igor: On the Edge of Cold War: A Reply. In: *Tamtéž*, roč. 18, č. 3 (2016), s. 181–189.

a úctou. Smetana tohle nedokáže. Jeho agresivní tón a tendence jiné ponižovat z něj dělají všeznála, který svou hrubostí maskuje nedostatek vlastního sebevědomí. Recenzentova ironická rada, abych se napříště věnoval spisování románů, je výrazem sprostoty, kterou Smetana ponížil nejen sebe, ale též časopis *Soudobé dějiny*. Je symptomatické, že výrazově a stylově je česká verze o několik řádů vulgárnější než verze přeložená do angličtiny.

Přesto se pokusím – už podruhé – mu odpovědět. Nenamlouvám si přitom, že by byl dost silný, aby svá chybná tvrzení vzal zpět, ať jsou to banality jako Zdenko vs. Zdeněk Fierlinger, nebo věci závažnější, jenom proto, že je uslyší dvakrát. V následujícím textu se soustředím na témata, o kterých lze diskutovat s určitou mírou racionálnosti. Proto nechám některé pasáže bez povšimnutí. Jako *pars pro toto*: Smetana například tvrdí, že podle mého článku z roku 1999 navštívil okolo mnichovské krize Prahu ne člen sovětského vedení Andrej Ždanov, ale „nějaký jiný sovětský agitátor, jakýsi ‘ždanov’ s malým ‘ž’“,¹⁹ načež se posměšně ptá, zda se s prezidentem Edvardem Benešem v Londýně loučili „jen jakýsi ‘churchill’ a ‘eden’“.²⁰ V nějakém jiném univerzu je to možná otázka zajímavá, ale necháme to, až tam budeme.

Smetana začíná tím, že mi spílá za údajné „zjevné chyby“, „překvapující chyby“ a „významná opomenutí“.²¹ Pak přichází na řadu vyprávění „obsurních a v podstatě zcela irrelevantních příběhů“²² a „prazvláštní práce s prameny“.²³ Protože ale není troškař, jde dál. Mnohem dál. Sám sebe rovnou pasuje do role ochránce Spojených států, když se chváří za to, že (dál ho cituji) „pomohl ušetřit české čtenáře – beztak už dost zahrnované všemožnými podobami protiamerické kritiky a propagandy – alespoň jednoho autorova nepodloženého tvrzení“.²⁴

Nemá asi cenu Smetanovi připomínat, že jsem před skoro čtyřiceti lety ze znormalizovaného Československa odešel, dostal jsem politický azyl ve Spojených státech a jsem Američanem. Nebudu ani ztrácet energii ve snaze ho přesvědčit, že psát kriticky o našich diplomatech nebo zpravodajských službách není z mé strany projev antiamerických sentimentů, ale právě naopak výraz vlastenectví. Asi by to nepochopil. Pro mě je dostatečnou odměnou to, že si knihy cení čtenáři a instituce, které se z chyb minulosti chtějí učit.

Tak se teď podívejme, jak Smetana zabojoval s tím, co je pro něj má „protiamerická kritika a propaganda“. Prý jsem v českém překladu své knihy přeformuloval, co bylo v anglickém originálu jinak, protože jsem byl osvícen po přečtení jeho anglické recenze. Zprv, knihu *Československo nad propastí* jsem do češtiny nepřeložil; stačí si ji otevřít a podívat se do tiráže. Text jsem sice revidoval, ale jen stylisticky. Anglický originál a překlad do češtiny jsem vůbec neporovnával; neměl jsem na to čas. Z druhé, mnou stylisticky upravený překlad jsem nakladatelství Prostor po kapitolách

19 LUKEŠ, Igor: Ještě jednou o „Ždanovovi v Praze“. In: *Dějiny a současnost*, roč. 21, č. 4 (1999), s. 51 n.

20 SMETANA, V.: Na pomezí historického románu, s. 530.

21 Tamtéž, s. 525 n.

22 Tamtéž, s. 528.

23 Tamtéž, s. 531.

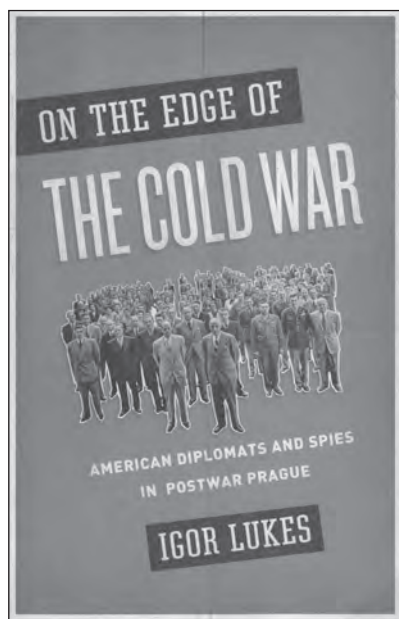
24 Tamtéž, s. 533.

poslal na podzim roku 2013. Anglická verze Smetanovy recenze vyšla v časopisu *Journal of Cold War Studies* (JCWS) v létě 2015. Odkud bere Smetana jistotu, že jsem jeho recenzi znal dva roky před jejím vydáním?

A když už jsme u JCWS. Smetana píše, že jsem se pokusil otištění anglického překladu jeho recenze „blokovat“.²⁵ To mě překvapilo, protože pokus o blokování by se rovnal pokusu o cenzuru, nemluvě o jiných eticko-morálních aspektech takového činu. Zvedl jsem proto telefon, redaktorovi (jmenuje se Mark Kramer) jsem zavolaal a požádal ho o reakci. „It’s ridiculous and obviously not true. And it implies,“ dodal, „that I’m open to intimidation.“ (Je to směšné a samozřejmě nepravdivé. A plyne z toho, že jsem ochoten nechat se zastrašit.) Když ale Smetana háže bláto, nedělá to po kouskách. Proto na jiném místě čtenáře varuje, aby se nenechali splést tím, že mou knihu pozitivně hodnotí řada

osobností mezi americkými historiky, včetně už zmíněného Marka. Kromě jediné kapitoly ji prý Kramer vůbec nečetl, píše Smetana.²⁶ A tak jsem se Marka i na tohle rovnou zeptal. Řekl mi: „It’s outrageous. I obviously did read it.“ (To je nehorázné. Samozřejmě jsem ji četl.) Nato mi prozradil, že byl dokonce jedním z anonymních posuzovatelů rukopisu, kteří ho nakladatelství Oxford University Press doporučili k vydání. Na závěr mi Mark řekl: „You’re welcome to quote me.“ (Můžete mě citovat.) Psát hrubě o autorovi recenzované knihy je nekolegiální, ale vyrábět si falešné argumenty pomocí výmyslu o třetích osobách (ať je to Mark Kramer, nebo kdokoli jiný) je stěží omluvitelné.

Ve zbytku své eseje se zaměřím na několik konkrétních bodů, o kterých Smetana píše. Jako červená nit se jeho textem táhne stížnost, že nepoužívám sekundární prameny. Vytýká mi „ignorování velké části odborné literatury“²⁷ a pokračuje: Lukeš „ignoroval práce autorů, kteří se ve svém výzkumu dostali dál“;²⁸ Lukeš jako by „programově opomíjel další relevantní texty“;²⁹ Lukeš „ignoruje odbornou produkci českých a slovenských historiků“;³⁰ Lukeš „zcela ignoruje výsledky českého a slovenského

25 Tamtéž.

26 Tamtéž, s. 539.

27 Tamtéž, s. 525.

28 Tamtéž, s. 528.

29 Tamtéž, s. 532.

30 Tamtéž, s. 537.

výzkumu“.³¹ Skoro by se mohlo zdát, že když Smetanu přepadne myšlenka, hned tak se jí nepustí. Řekne nám ji jednou, dvakrát... a v tomhle případě pětkrát.

Recenzent má pravdu, že bych byl mohl říct víc o knihách Waltera Ullmana a Geira Lundestada nebo o článku Petra Mareše a Slavomíra Michálka. Různí autoři pracují různě. Stačí si porovnat odkazový aparát Tondy Klimka nebo Tima Snydera, aby člověk viděl, že je možno legitimně založit knihu téměř výhradně na archivech nebo především na sekundárních pramenech. Obávám se ale, že recenzentovi nejde o nějakého Ullmana nebo Michálka. Spíš má člověk pocit, že Smetana patří k těm, kdo v každé knize nebo článku hledají odkaz na sebe sama a závěr o práci si vytvářejí podle toho, zda se v textu vyskytuje jejich jméno. Hodně odkazů? Výborná práce! Ani slovo o mně? Tak na to se podívám! Říkám to proto, že Smetana nejprve jmenuje knihy nebo články jiných autorů, které jsem podle něj měl za povinnost citovat, ale pak se neudrží a stydlivě nám prozradí, že jsem opomenul též knihu, jejímž je spolueditorem. A shodou okolností mi ji sám dokonce s věnováním poslal. A já ji necitoval!

Pojďme ale dál. Smetana napadá vše, co píší o odjezdu Edvarda Beneše z Londýna do Moskvy. Prezident se v březnu 1945 uprostřed noci najednou probudil. Byl dezorientován a dočasně ztratil zrak. Přivolaný lékař konstatoval, že šlo pravděpodobně o lehkou mrtvici. Jen o několik hodin později se s Benešem setkal Ladislav Feierabend a poznamenal si, že polovina prezidentova obličejce byla skleslá a jedno oční víčko mu nepřírozeně viselo dolů. Bylo rozhodnuto, že vláda, včetně Prokopa Drtiny, odletí bez prezidenta. V knize píší podle Drtinových pamětí,³² že se prezident o pár dní později při odloženém ceremonálu pokusil na londýnském letišti říct pár slov svým hostitelům, včetně Winstona Churchilla a dalších. Když ale přistoupil k mikrofonu, zjistil, že ztratil hlas. Po chvíli proto od mikrofonu přešel k Churchillovi a poděkoval mu za britské pohostinství šeptem.

Smetana jednak tvrdí, že Churchill na letišti nebyl, protože jeho jméno není uvedeno v anglickém tisku a nezmiňuje ho ani Benešův sekretář Eduard Táborský. Zároveň s ironickými poznámkami odmítá, že by Beneš na letišti utrpěl zdravotní indispozici.

Kdyby se Smetana uměl kontrolovat, jeho polemiky by možná byly účinnější. Skutečně se s ním nemohu přít, zda Churchill na letišti stoprocentně byl (tvrdí to osobně nepřítomný, ale Benešovi blízký Drtina), nebo nebyl (viz absence zmínky o Churchillovi v pamětech Táborského). Být tam mohl, ale taky nemusel. Podle diplomatického protokolu by byla přítomnost ministerského předsedy při odletu prezidenta *de rigueur*. Je ale divné, proč by to nezmiňoval Táborský.

To ale Smetanovi nestačí. Ve svém kritickém záprahu musí zároveň též nesmyslně popírat, že Beneš utrpěl na letišti zdravotní kolaps. Tu lehkou mrtvici pouhé dva dny předtím, z 8. na 9. března 1945, popírat nelze, vždyť právě kvůli ní vláda odletěla z Londýna bez prezidenta. A nelze popírat další podobné případy, které

31 Tamtéž, s. 538.

32 DRTINA, Prokop: *Československo můj osud*, sv. II/1: *Emigrací k vítězství*. Praha, Melant-rich 1992.

se Benešovi staly v poválečné Praze: například 28. října 1946 v Praze se prezident musel vzdát pokusu přečíst text projevu, protože najednou vydával zvuky, kterým nebylo rozumět. Drtina byl tentokrát přímo na místě. Beneše – byl bledý a silně se potil – odvedl od mikrofonu, usadil ho do křesla a projev přečetl za něj. Drtina píše, že si v tom okamžiku vzpomněl na scénu z londýnského letiště. Beneš později utrpěl v poválečné Praze ještě další indispozice, které paní Hana Benešová vysvětlovala jako „sluneční úžeh“. Ve skutečnosti byl Beneš už dlouho vážně nemocný, a jak dnes víme, moc času mu nezbývalo.

K Benešově zdravotní indispozici při odletu z Londýna na letišti skutečně došlo. Kdyby Smetana četl mou knihu pozorněji a bez zuřivých emocí, zjistil by, že událost na letišti popisují nejen podle Drtiny, ale též podle zprávy amerického velvyslance Johna Winanta, který do Washingtonu hlásil, že Beneš na letišti při odletu utrpěl záchvat se závratí. (Když o Benešově indispozici psal do Washingtonu Winant, proč o tom neutrousil ani slovo Táborský, který byl prezidentovi nablízku? Co to vypovídá o spolehlivosti jeho knihy jako zdroje o Benešově zdravotní situaci?)

Benešovy zdravotní symptomy před odletem z Londýna jsem popsal lékaři, který je odborníkem na mozkové příhody. Řekl mi, že šlo jasně o tranzitorní ischemickou ataku (*Transient Ischemic Attack* – TIA). Je to lehká mrtvice, která se projevuje ztrátou kontroly svalů ve tváři, slabostí paží a problémy s řečí. Od Feierabenda víme, že Beneš evidentně těmito symptomy trpěl. V kontextu předchozích a následujících zdravotních indispozicí prezidenta Beneše považuji tohle za důkaz.

Drtina ve svých pamětech zmiňuje, že Benešovu zdravotní krizi při odletu z Londýna roku 1945 veřejnosti zatajila britská válečná cenzura. Smetana tento argument falešně podsouvá mně a s několika ironickými štouchy ho posměšně odmítá. K tématu cenzury doporučuji čtenářům bližší pohled na Churchilla, který jako ministerský předseda utrpěl v červnu 1953 velmi vážný zdravotní kolaps. Tentokrát nešlo o TIA, ale o mnohonásobně vážnější cerebrovaskulární záchvat (*Cerebrovascular Attack* – CVA). I když válka dávno skončila, veřejnost se o věci nedozvěděla nic. Jeho náhlé zmizení ze scény až do podzimu tisk vysvětlil tím, že je sir Winston unaven a odpočívá. Ve skutečnosti se musel doslova rvát o život, byl na levé straně ochrnutý a začínaly se objevovat i první příznaky demence. Když britská cenzura dokázala udržet v tajnosti Churchillův masivní zdravotní kolaps v roce 1953, čtenář jistě uzná, že utajit Benešovu mnohem menší indispozici během války bylo jednodušší.

Dalším terčem recenzentovy kritiky je pasáž o Steinhardtově reakci na volby v květnu 1946. Jak je dobře známo, velvyslanec předpověděl, že ve volbách demokraté získají většinu v Národním shromáždění a KSČ ztratí kontrolu nad důležitými ministerstvy. Byl plný optimismu a veřejně v tomhle smyslu psal nejen svým nadřízeným, ale i klientům své právnícké firmy v New Yorku (konkrétně šéfovi Mobil Corporation); mluvil takhle i před americkými novináři. Výsledek voleb byl zcela opačný a Steinhardta komunistické vítězství krutě překvapilo. V knize *On the Edge of the Cold War* píše: „It took Steinhardt some time to absorb the shock. A full week passed before he wrote to Washington.“³³ (Steinhardtovi trvalo nějaký čas,

33 LUKEŠ, I.: *On the Edge of the Cold War*, s. 135.

než vstřel šok. Uplynul celý týden, než napsal do Washingtonu.) Dál zmiňuji, že Steinhardt na výsledek voleb pro potřeby Washingtonu reagoval až 3. června. Smetana tvrdí, že psal svým nadřízeným dřív, 27. května.

Jako všechny Smetanovy kritiky je i tohle bouře na lžičce vody, a navíc jsem s ním tuhle věc už probral v reakci na jeho do angličtiny přeloženou recenzi. Takže ještě jednou a tentokrát česky: Smetana neví, jak to chodí v americké zahraniční službě. Návrh memoranda píše nižší úředník, který ho předá ke schválení sekčnímu šéfovi. Ten ho typicky vrátí k úpravám, a když jsou do textu zaneseny, sekce ho předá kanceláři velvyslance, kde ho případně další personál (může jím být i velvyslancův zástupce, *deputy chief of mission*) podrobí dalším úpravám a dodatkům. Na konci procesu je velvyslancův podpis. Téměř všeobecně platí, že každé memorandum z velvyslanectví musí nést velvyslancův podpis – ať ho velvyslanec sám psal, nebo nepsal. (V určitých případech může být podpis velvyslance i na memorandech, která napsali jiní za velvyslancovy nepřítomnosti v hostitelské zemi.) Steinhardtovo jméno pod zprávou z Prahy z 27. května proto neznámá, že ho psal on. Já vím, že ho nepsal, protože mi to řekl George Bogardus, který byl se Steinhardtem jako se svým nadřízeným po celé období okolo květnových voleb roku 1946 v úzkém kontaktu.

Pro ilustraci tohoto principu lze uvést slavnou knihu *Z Prahy po Mnichovu: Diplomatické dokumenty, 1938–1940*. Když se ji George Kennan rozhodl o třicet let později vydat knižně,³⁴ musel požádat o povolení nejen úřad (*Department of State*), ale i svého tehdejšího šéfa, vyslance Wilbura J. Carra. Kniha sice sestávala z memorand, která napsal Kennan, ale do Washingtonu a později do amerického Národního archivu (*National Archives*) dorazila s podpisem vyslance Carra. Proto též ze Steinhardtova velvyslanectví odcházely zprávy do Washingtonu s jeho podpisem, ať je sám napsal, nebo ne. Vzpomínám si na jedinou výjimku z pravidla. Když se československá vláda vrátila v roce 1947 z Kremlu po fiasku s Marshallovým plánem, Američané se velmi rychle dozvěděli, co se přesně stalo. V té době byl ale Steinhardt a jeho zástupce John H. Bruins na lovu, který pro diplomatický sbor uspořádalo ministerstvo zahraničních věcí. V celém Schönbornském paláci byli přítomni jen dva nižší diplomatičtí úředníci Charles Yost a Walter Birge, kteří se nemohli dohodnout, zda by měli depeši pro Washington o tak zásadní události podepsat svými jmény, nebo podle etablované rutiny napsat „Steinhardt“. To se ale báli, protože jejich informace pocházely z tajného zdroje a nevěděli, jak to na druhé straně Atlantiku přijmou. (Zprávu nakonec podepsal Yost, protože se rozhodl nespojovat jméno velvyslance se zprávou, kterou Američané získali agenturní, nebo přinejmenším neformální cestou.)

A předposlední téma. Ve své knize na řadě míst píšu o tendenci Steinhardta trávit mnoho času mimo úřad, zejména pak ve své kanceláři v New Yorku. Ukazují, že jeho mise amerického velvyslance v Československu začala dlouhou absencí hned v roce 1945. Dlouhé absence ji charakterizovaly v letech 1946 a 1947 a dlouhou absencí též Steinhardtova kariéra v Praze vyvrcholila v únoru následujícího roku.

34 KENNAN, George F.: *From Prague After Munich, 1938–1940*. Princeton, Princeton University Press 1968.

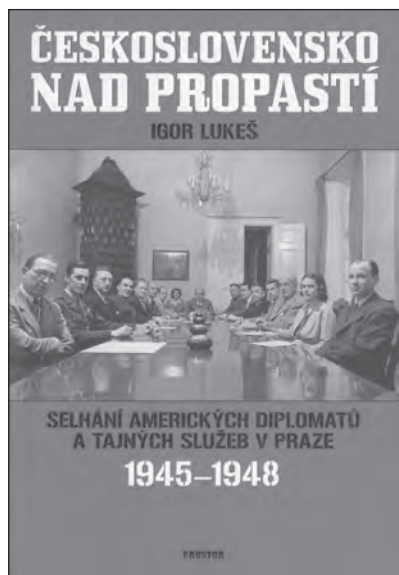
Když komunisté zahájili puč, nebyl na americkém velvyslanectví ani velvyslanec – byl v New Yorku – ani šéf nově utvořené sekce CIA – ten byl s manželkou na výletě v Itálii.

Tentokrát se Smetana nehádá, zda Steinhardt v úřadě byl, nebo nebyl. Skutečná fakta lze jen těžko ignorovat, a je navíc příliš jednoduché si ověřit, že Steinhardt z Prahy odjel 23. listopadu 1947 a vrátil se 19. února 1948, takže propásl ten rozhodující moment pádu Československa do pasti stalinismu.

Byť se všechno zdá jasné, Smetana stejně nachází záminku k tomu, aby napadal mou kritiku Steinhardtových absencí. Píše, že Steinhardt sice trávil dost času mimo pražské velvyslanectví v New Yorku, ale „podnikal [tam] řadu kroků a aktivit na podporu Československa, a to v nejvlivnějších amerických kruzích, přednáškami na prestižních fórech“.³⁵ Někdo by měl recenzentovi vysvětlit, že úkolem amerického velvyslance je reprezentovat prezidenta Spojených států u hlavy hostitelského státu, což v tomto případě znamenalo být v Praze a v blízkosti prezidenta Edvarda Beneše. Dalším úkolem velvyslance je prosazovat americké zájmy. Zdá se ale, že podle Smetany je tomu jinak. Podle něj si prezident Harry S. Truman vybral za svého velvyslance v Praze Steinhardta s tím, aby žil a pracoval v New Yorku a tam „podnikal řadu kroků a aktivit na podporu Československa“.

To snad může být pravda jen v nějakém fiktivním světě, kde je všechno naruby. V reálném světě a mezi americkými diplomaty je to, zač Smetana Steinhardta velebí – podnikání kroků a aktivit na podporu Československa – považováno za jeden z největších hříchů, kterého se diplomat může dopustit. Říká se tomu *going native*.

A Steinhardtovy přednášky o Československu? Věří snad Smetana, že americké zájmy v Praze mohlo posílit pár přednášek ve *Spojených státech*? (Mimochodem, v jedné ze dvou přednášek, o kterých vím, řekl Steinhardt, že situace v Československu je dobrá a má zlepšující se tendenci. A jinde si stěžoval, že situaci v Praze západní novináři – ti už předvíдали komunistický puč – nerozumějí.) Věří Smetana, že americký velvyslanec může svůj úřad v zemi vzdálené přes čtyři tisíce mil vykonávat ze své kanceláře v New Yorku? Měl by nám přímo říct, zda to byl podle jeho názoru dobrý nápad, když Steinhardt během politické krize v listopadu 1947 odjel ze svého postu, svěřeného mu prezidentem, a vrátil se, až když bylo všechno ztraceno, v únoru 1948? Bylo by dobré znát Smetanův názor na kvalitu prohlášení,

35 SMETANA, V.: Na pomezí historického románu, s. 536.

které Steinhardt učinil po přeletu na ruzyňské letiště, kde řekl, že probíhající krize skončí vítězstvím demokracie a svobody.

K tématu Steinhardtových absencí ještě maličkost. Recenzent mě pranýřuje jako necitu, protože nevěnuji dost pozornosti tomu, že velvyslanec v New Yorku prodělal chirurgický zákrok. Kvůli žlučovým kamenům ale Steinhardt nemusel cestovat přes Atlantik. Takovou operaci mohl beze strachu podstoupit v Praze nebo v Paříži či Londýně, kam si mohl zaletět svým letadlem. Ve skutečnosti byl Steinhardt zdravý jako řípa a nic mu nescházelo. Jel do New Yorku z osobních a obchodních důvodů. Jsem si téměř jist, že tohle všechno Smetana dobře ví. Ve své negativnosti ale nezná míru, a když mu dojde jiná munice, háže třeba i žlučovými kameny.

Ministr zahraničí George Marshall předal v listopadu 1947 prezidentu Trumanovi memorandum, v němž předpokládá, že Josif V. Stalin v blízké době proti zbytkům demokracie v Praze zakročí, protože i jen relativně svobodné Československo by představovalo z jeho hlediska zdroj nebezpečí. V *On the Edge of the Cold War* k tomu dodávám, jak je smutné, že Marshall, který v Praze nebyl ani den, českou politickou scénu a její význam z hlediska kremelských strategií chápal lépe a přesněji než Steinhardt a celý jeho tým. Smetana tenhle truismus napadá v anglickém překladu recenze jako vrchol mé antisteinhardtovské předpojatosti a v české verzi píše v podobném duchu. V obou ještě navíc tvrdí, že dokument prý nenapsal Marshall, ale šéf Štábu pro politické plánování (*Policy Planning Staff*) Kennan.

Nechám bez komentáře obvinění z předpojatosti. Kdo je ale autorem memoranda? Marshall, nebo Kennan? Slušelo by se, abych mohl dát recenzentovi alespoň jednou za pravdu, ale kde nic není, tam ani čert nebere.

Dokument mám tady na stole před sebou. Je z prezidentské knihovny Harryho Trumana a je na něm vlastnoruční a strojem napsaný podpis George C. *Marshalla*. Nese název „Memorandum pro prezidenta“, s datem 7. listopadu 1947. V memorandu, píše *Marshall*, se pro pana prezidenta přikládá shrnutí toho, o čem *Marshall* mluvil při setkání Trumana s jeho kabinetem den předtím. A následuje další dokument s názvem „Summary“. Právě v něm je často citovaná věta v tom smyslu, že Stalin pravděpodobně v Československu brzy „rázně zakročí“. Je to věta, kterou vyslovil v Bílém domě *Marshall*, který ji též prezidentovi v psané formě předal s průvodním dopisem, pod nímž je jméno *Marshall*.

Za tímto Marshallovým shrnutím jeho vlastní prezentace během schůze Trumanova kabinetu následuje „Resumé světové situace“ (*Resume of the World Situation*) z 6. listopadu 1947. V něm se píše o kompletní mezinárodní scéně. Jsou tam znovu zmínky o Československu, ale především se mluví o západní Evropě, Blízkém východu, Japonsku, Koreji a Číně.

Tvrdí-li Smetana, že skutečným autorem dokumentu je Kennan, vidím, že dokument asi neměl v ruce, a zároveň prokazuje neznalost běžných praktik ve Washingtonu. Štáb pro politické plánování dostal za úkol připravit pro Marshalla zprávu o situaci na různých místech geopolitické mapy. V jedné sekci měli zodpovědnost za Blízký východ, v jiné zase byli specialisté na Čínu atd. Když příspěvky sekci schválil vedoucí štábu – v tomhle případě Kennan – předal ho Marshallově sekretariátu. Tam na dokumentu dál pracovali tentokrát lidé, kteří Marshallovy názory znali

důvěrně, protože se s ním stýkali každý den. Sekretariát pak přepracované memorandum předal Marshallovi, který něco přijal, něco jiného odmítl, něco ponechal, ale přeformuloval. Když byl spokojen s každou větou, dokument podepsal. Pak ho ústně shrnul při schůzi vlády s prezidentem a zároveň mu předal písemnou verzi – jak svého shrnutí dokumentu, tak samotný dokument. Se svým podpisem.

A úplně na závěr: před nedávnem jsem o kauze Marshall versus Kennan mluvil s bývalým americkým velvyslancem (jeho titul je doživotní). Probrali jsme do detailu strukturu úředního mechanismu, který ve státním departmentu podklady pro prezidenta vytváří. Zeptal jsem se ho, komu patří výsledný produkt z listopadu roku 1947? „Jasně patří Marshallovi,“ řekl a dodal, že „Kennan by ani neměl právo prezidentovi psát, a už vůbec ne, když jeho šéfem byl generál, pro něhož služební postup znamenal vše.“ A jak k tomu Kennan přijde, když přispěl v pasážích o Rusku a východní Evropě? Odpověděl mi, že jednou z prvních věcí, kterou ho naučili po vstupu do americké zahraniční služby, bylo, že mu „nepatří, co napsal“. Služební hierarchie přebíjí všechno ostatní.